

PHILOGIA

PHILOGIA BIBLICA

Colecția **Philologia** este coordonată de
Otniel-Laurean Vereș

EMANUEL CONȚAC

DILEMELE FIDELITĂȚII

CONDIȚIONĂRI CULTURALE ȘI TEOLOGICE
ÎN TRADUCEREA NOULUI TESTAMENT

Ratio et Revelatio
2023

Redactor: Dragoș Ștefănică
Coperta: Anamaria Toader
DTP: Paula Cionca

Tipărit la Print Expert, România

Copyright © Ratio et Revelatio, 2023

Ilustrație coperta I: Scribul Ezra copiind un manuscris. Anluminură din
Codex Amiatinus, sec. al VIII-lea.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CONȚAC, EMANUEL

**Dilemele fidelității : condiționări culturale și teologice în traducerea
Noului Testament / Emanuel Conțac. - Oradea : Ratio et Revelatio, 2023**

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9659-47-2

2

Editura Ratio et Revelatio
Str. Sofiei nr. 3, Oradea, Bihor, România, 410183
e-mail: office@ratioetrevelatio.com

www.ratioetrevelatio.com

CUPRINS

Cuvânt-înainte la ediția a treia	7
Mulțumiri	9
Prefață (<i>Eugen Munteanu</i>)	11
Sigle și abrevieri	15
Introducere	27
1. SCURT ISTORIC AL TRADUCERII NOULUI TESTAMENT	
ÎN LIMBA ROMÂNĂ	31
EDIȚII ORTODOXE	31
EDIȚII PROTESTANTE	95
2. CONDIȚIONĂRI CULTURALE	121
IDENTITĂȚI FEMININE TRECUTE CU VEDEREA	121
Iunia (Rom. 16:7)	122
Nimfa și biserica din casa ei (Col. 4:15)	140
AUTORITATEA PĂRINȚILOR ÎN PROBLEMA CĂSĂTORIEI	151
1 Cor. 7:36-38, în tradiția biblică românească	174
3. CONDIȚIONĂRI ECLEZIOLOGICE	181
TERMENUL <i>πρεσβύτερος</i> , ÎN NOUL TESTAMENT ȘI ÎN	
SCRIERILE CREȘTINE EXTRABIBLICE TIMPURI	181
Ocurențele termenului <i>πρεσβύτερος</i>	
în Noul Testament	185
Termenul <i>πρεσβύτερος</i> , în scrierile	
Părinților apostolici	195
Tranziția de la <i>πρεσβύτερος</i> la <i>ιερέυς</i>	204
Traducerea termenului <i>πρεσβύτερος</i> în	
tradiția biblică românească	219
TRADUCEREA TERMENULUI <i>πρεσβυτέριον</i>	243
Termenul <i>πρεσβυτέριον</i> , la scriitorii patristici	247
Traducerea termenului <i>πρεσβυτέριον</i> în tradiția biblică	
românească	251
4. CONDIȚIONĂRI MARIOLOGICE	259
PARTICIPIUL <i>κεχαριτωμένη</i> , DIN LUCA 1:28	259

Verbul χαριτόω. Ocurențe și clasificare, în textele de limbă greacă	264
Omul ca agent al acțiunii exprimate de verbul χαριτόω	271
Dumnezeu, ca agent al acțiunii exprimate de verbul χαριτόω	272
Traducerea participiului κεχαριτωμένη în tradiția biblică românească	276
VALENȚELE ÎNTREBĂRII DIN IOAN 2:4	280
Exegeza modernă a textului	288
RUDELE LUI ISUS, ÎN MARCU 3:21	298
Traducerea secvenței οἱ παρ' αὐτοῦ, în tradiția biblică românească	331
VALOAREA CONJUNCȚIEI μενοῦν, ÎN LUCA 11:28	335
5. CONDIȚIONĂRI SOTERIOLOGICE	345
Doctrina justificării și verbul δικαιόω, în Romani 3	345
Traducerea verbului δικαιόω, în tradiția biblică românească	367
6. CONDIȚIONĂRI ESHATOLOGICE	373
χίλια ἔτη – „O mie de ani” sau „mii de ani” (Ap. 20)?	373
Numeralele în Noul Testament	377
Traducerea secvenței (τὰ) χίλια ἔτη, în tradiția biblică românească	378
7. CONCLUZII	381
Bibliografie	393

CUVÂNT-ÎNAINTE LA EDIȚIA A TREIA

Lucrarea de față, având la bază teza de doctorat pe care am susținut-o la Universitatea din București în 2010,¹ a apărut într-o primă formă la Editura Logos din Cluj-Napoca, în anul 2011, sub titlul *Dilemele fidelității. Condiționări culturale și teologice în traducerea Bibliei*. La invitația profesorului Eugen Munteanu, am acceptat în 2015 republicarea unei versiuni revizuite a cărții, sub un nou titlu (*Determinări culturale și teologice în traducerea Noului Testament*), în colecția „*Fontes Traditionis*”, dedicată lucrărilor care tratează, în manieră monografică, teme legate de tradiția biblică românească.

Invitația de a integra lucrarea într-o serie consacrată mi-a dat posibilitatea de a introduce în text acele modificări pe care le-am socotit necesare și care mi-au fost sugerate în recenziile și articolele de întâmpinare. Dincolo de cele câteva corecturi necesare, introduse tacit, am revizuit și extins aproape toate secțiunile, aducând bibliografia la zi și oferindu-i cititorului lămuriri suplimentare.

După epuizarea tirajelor primelor două ediții, lucrarea a fost preluată de Editura Ratio et Revelatio. Îi mulțumesc lui Otniel Vereș, directorul editurii, pentru că a acceptat cu entuziasm să tipărească un nou tiraj.

După apariția ediției princeps a lucrării de față, am elucidat un capitol important din istoria traducerii Bibliei în limba română, ca rezultat al unor stagii de cercetare la Cambridge, în arhiva Societății Biblice Britanice. Acest capitol vizează cele trei ediții principale ale Bibliei Cornilescu (1921, 1924, 1931), dintre care a doua a cunoscut o mare difuzare, îndeosebi, dar nu exclusiv, în rândurile membrilor confesiunilor neoprotestante din România. Fiindcă revizuirea *in extenso* a secțiunii privitoare la Bibliile Cornilescu ar fi fost superfluă, în condițiile în care există deja un volum amplu dedicat acestui subiect,² am preferat să introduc în prezenta ediție numai acele modificări pe care le-am considerat oportune, îndreptându-l totodată pe cititor către cele peste 550 de

¹ *Mentalități culturale românești și concepții teologice ortodox-răsăritene exprimate în lexicul și stilul traducerilor românești ale Noului Testament*.

² Emanuel Conțac (editor), *Cornilescu. Din culisele publicării celei mai citite traduceri românești a Sfintei Scripturi*, Logos, Cluj-Napoca, 2014.

scrisori și documente traduse și adnotate în lucrarea la care mă refer, publicată în 2014 la Editura Logos, din Cluj-Napoca, și republicată în 2021 la Editura Roua, din Oradea.

Totodată, îmi exprim speranța că roadele cercetării publicate între copertile prezentului volum vor angrena energii proaspete în demersuri științifice similare, care vor extinde și rafina teza pe care o supun atenției comunității de filologi și bibliști interesați de evoluția tradiției biblice românești.

Strasbourg, 15 ianuarie 2023

Emanuel Conțac

MULȚUMIRI

Cartea de față este rezultatul cercetărilor întreprinse ca parte a programului doctoral pe care l-am parcurs sub călăuzirea domnului profesor Mihail Cozma Dinu (Universitatea din București). Îi mulțumesc domnului profesor pentru tenacitatea cu care a răbdat zelul meu protestant (chiar și atunci când nu s-a manifestat κατ' ἐπίγνωσιν), pentru lectura meticuloasă a textelor mele și pentru că, în nenumărate rânduri, m-a făcut să-l simt alături nu doar ca dascăl, ci și ca prieten. Îl asigur că interacțiunea cu el m-a convins atât de puterea filologiei, cât și de limitele ei.

Cu domnul profesor Eugen Munteanu, care semnează Prefața acestei cărți, am purtat o bogată corespondență cu cel puțin doi ani înainte de a ajunge să-l întâlnesc personal. Cercetările sale pe tărâmul tradiției biblice românești mi-au deschis ochii asupra unui domeniu pe care nădăjduiesc să-l aprofundez în anii care vor urma.

Manuscrisul cărții a beneficiat de lectura atentă a doi bibliști pentru care am o mare prețuire: prof. univ. dr. Francisca Băltăceanu și conf. univ. dr. John Tipei. Vigilența și erudiția lor m-au păzit de pericolele care ațin, de regulă, calea noviceului entuziast, de aceea le mulțumesc călduros.

De la profesorul Chrys Caragounis (Lund, Suedia) am primit, în numeroase rânduri, lămuriri importante pe marginea unor chestiuni exegetice dificile. Erudiția, integritatea și simțul său critic constituie modele de urmat pentru orice biblist.

Dat fiind caracterul interdisciplinar al cercetării mele, am fost nevoit să apelez la o gamă variată de surse, unele dintre ele inaccesibile în România. Am găsit în doamnele dr. Liana Lupaș (American Bible Society) și Rosemary Mathew (British and Foreign Bible Society) ajutoare neprețuite în munca de reconstituire a istoriei versiunilor CORNILESCU. Fără ajutorul lor și fără materialele pe care mi le-au pus la îndemână în mod generos și foarte prompt, limpezirea multor probleme de istorie a traducerii Bibliei în limba română mi-ar fi fost aproape imposibilă.

Între cei care mi-au facilitat accesul la cărți și articole din diferite biblioteci (românești sau străine) se numără Ligia Talos, Maria Buturugă, Kevin Edgecomb (SUA), Arend Smilde (Olanda), Andy Reyes (SUA) și prof. univ. dr. Stefan Tobler (Departamentul de Teologie Protestantă, Sibiu). Un ajutor important am primit de la dr. Dănuț Mănăstireanu, Lidia Govor și fam. John și Rodica Tipei. În munca de pregătire a ediției revizuite a tezei am primit sprijin de la Dragoș Ștefănică și de la Dwight DeLong, cărora le mulțumesc călduros.

Autorul

PREFAȚĂ

Într-o lucrare publicată în 2010,¹ am afirmat că *tradiția biblică românească* include, fără excepție, toate versiunile în limba română, parțiale sau integrale, manuscrise sau tipărite, indiferent de contextul politic, confesional sau cultural în care acestea au fost produse. Întrucât Biblia nu este un text oarecare, această poziție maximală, impusă de necesitatea poziționării obiective a omului de știință în ipostaza de filolog, implică, desigur, și o delimitare de natură confesională. Cade în competența teologilor diferitelor confesiuni creștine care se exprimă în limba română de a dezbate și sistematiza implicațiile de ordin dogmatic, canonic, ecleziologic sau în general teologic ale circulației și ale funcțiilor textelor Sfintei Scripturi, precum și ale semnificațiilor eventualelor diferențe sau divergențe de opțiune în interpretarea unor pasaje scripturale. Legitimitatea demersului filologic în cercetarea Sfintei Scripturi în cadru extraconfesional este dată însă, în mod necesar, de caracterul obiectiv și istoric al suportului material al mesajului scriptural: limba (limbile) istorică (istorice) a comunității (comunităților) care au sau au avut Biblia ca text de referință. Mi se pare deci util și fertil, ca ipoteză de lucru, să definim Biblia ca pe un hipertext și să vorbim despre tradiția biblică românească ca despre o tradiție (hiper)textuală. Avem în vedere ipoteza că textul biblic rămâne, în fond, ca arhitext, același, dar este, ca formă istorică distinctă, odată cu fiecare nouă versiune, altul. În termenii lingvisticii clasice, substanța conținutului rămâne aceeași, dar forma conținutului se reformulează mereu, în timp. Așa încât, fără să fie singurul, hipertextul biblic este reperul ideal pentru studiul sistematic al dinamicii limbii române de cultură, din multiple perspective: perspectiva intratextuală sau descriptivă, perspectiva intertextuală sau interlingvistică (interferențele cu limbile biblice primare), perspectiva diatextuală sau diacronică (cauzele și finalitatea schimbărilor interne ale hipertextului

¹ *Sulla tradizione biblica romana. Dissociazioni di principio*, în vol. *Atti del Congresso Internazionale «La Tradizione biblica romana nel contesto europeo»* (Venezia, 22-23 aprilie 2010), a cura di Eugen Munteanu, Ana Maria Gînsac, Corina Gabriela Bădeliță, Monica Joița, Editura Universității «Alexandru Ioan Cuza», Iași, 2010, p. 15-26.

biblic) și perspectiva metatextuală sau hermeneutică (confrun-
rea hipertextului biblic cu ceea ce numim în mod curent tradiția
patristică sau cu tradițiile interne ale diferitelor confesiuni creș-
tine). Toate aceste perspective complementare asupra raporturi-
lor intra-, inter-, dia- și metatextuale alcătuiesc ceea ce am putea
numi *istoria internă a hipertextului biblic*. Este însă nu doar posibil,
ci și necesar să avem în vedere și o istorie externă a hipertextului
biblic, care privește raportarea textelor, ca obiecte culturale, la
ansamblul condițiilor producerii lor (motivații, cadru confesio-
nal, mentalități dominante, finalități, resorturi politice etc.).

Fără să cunoască disocierile pe care le propun și care sunt, re-
pet, încă inedite, domnul Conțac și a înscris demersul între aceste
coordonate, dovedind astfel, în mod practic, validitatea lor. Este
vorba, concret, în lucrarea de față, de studiul monografic și amăn-
unțit al reflectării în tradiția textuală românească a unor locuri și
concepte neotestamentare cu miză confesională și, mai larg, cul-
turală importantă. Apreciez că ipotezele interpretative propuse pe
parcurs de domnul Conțac sunt argumentate în mod convingător.
Sunt dator, de asemenea, să subliniez și faptul că, deși este teolog
neoprotestant prin formație și profesie, autorul tezei reușește să
evite riscurile confesionalizării discursului, menținându-se con-
stant în limitele obiectivității științei filologice.

Unul dintre meritele principale ale lucrării de față este acela
de a fi efectuat, după părerea mea, cea mai amplă discuție refe-
ritoare la pasaje controversate din Noul Testament din câte s au
scris cu referire la tradiția textuală românească (sunt discutate
cu minuțiozitate 11 pasaje controversabile din punct de vedere
teologic confesional).

Am citit cu plăcere și interes textul pe care îl prefațez. Îmi
exprim satisfacția de a saluta apariția, în persoana domnului
Conțac, a unui cercetător avizat și entuziast, bine orientat în
vastitatea tradiției biblice românești, acest veritabil „continent
insuficient explorat”, cum îl definește tânărul nostru autor. Prin
această carte, prezentată de curând ca teză doctorală în științe
filologice, domnul Conțac dovedește că este deja în posesia unei
metodologii sigure de interpretare a faptelor, că a învățat să se

supună rigorilor obiectivității filologice. De remarcat este și siguranța formulărilor, maturitatea stilului științific și întrebuintarea corectă a terminologiei științifice. Îmi permit, în acest context, să afirm că perfecta stăpânire a instrumentarului filologic îl salvează pe domnul Coțac de erorile și exagerările partizane sau prozelitiste care minează și pervertesc discursul multor tineri teologi români. Teolog protestant, cum spuneam, prin formație, profesie și, probabil, prin vocație, domnul Coțac este o *rara avis* printre colegii săi de generație, ca unul care a înțeles că veridicitatea istorico filologică a textului biblic este, probabil, teritoriul cel mai ferm al dialogului interconfesional. Onestitatea și acribia filologică nu sunt și nu pot fi confesionale!

În fine, după cum am putut să remarc cu prilejul unui Seminar organizat de subsemnatul la Iași în februarie 2010, domnul Coțac dovedește o veritabilă virtuozitate în utilizarea instrumentelor digitale. Remarcabil este și spiritul critic cu care reușește să se orienteze într-o bibliografie vastă și diversă, de la filologie românească veche, până la patristică, de la teologie clasică și modernă, la textologie biblică. Autorul dovedește, de asemenea, o foarte bună cunoaștere a limbilor greacă și latină, indispensabilă acestui tip de cercetare. Îmi exprim speranța că va dedica o parte a timpului său și unei bune inițieri în limba slavonă, fără de care o componentă importantă a tradiției biblice românești îi va rămâne greu accesibilă.

Urmăresc de câțiva ani consistenta activitate științifică și publicistică a tânărului nostru coleg. Etapele de studiu parcurse (o facultate de teologie protestantă, una de jurnalism, un masterat în filologie clasică), alături de o apreciabilă experiență de traducător din limba engleză, calitățile native de bun filolog (spirit critic, capacitate analitică, o bună memorie, discernământ, cu un cuvânt, acribie), dovedite deja în articolele publicate în reviste de specialitate, conturează profilul promițător al unui explorator în teritoriile de graniță dintre filologie, hermeneutică biblică, traductologie și teologia propriu zisă. Toate aceste calități, alături de amenitatea caracterului, m-au determinat să-i încredințez, spre traducere și comentare, cărți biblice importante (*Isaia, 1 Corinteni*

EUGEN MUNTEANU

și *Evrei*) din proiectul „*Monumenta Linguae Dacoromanorum*”, care se desfășoară la Iași, sub auspiciile Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Eugen Munteanu

SIGLE ȘI ABREVIERI

AAR	<i>Analele Academiei Române</i>
AB	Anchor Bible
ABD	<i>Anchor Bible Dictionary</i> , ed. D.N. Freedman, 6 vol., Doubleday, New York, 1992
ABRL	Anchor Bible Reference Library
ABS	American Bible Society
ACCS	Ancient Christian Commentary on Scripture
AM	<i>Archiva Moldaviae</i>
ANANIA	<i>Biblia sau Sfânta Scriptură. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod (...)</i> , red. și adn. de Bartolomeu Valeriu Anania
ANF	<i>Ante-Nicene Fathers</i> , 10 vol., Buffalo, Christian Literature, 1885–1896, retip. Eerdmans, Grand Rapids, 1973; Hendrickson, Peabody, 1995
ASSSP	<i>Analecta Sacra Spicilegio Solesmensi Parata</i>
BAILLY	Bailly, Anatole, <i>Dictionnaire Grec-Français</i>
BAR	Biblioteca Academiei Române
BĂLAN 1925	<i>Noul Testament al Domnului Nostru Isus Hristos, scos pe înțelesul tuturor de canonicul Dr. Ioan Bălan cu binecuvântarea episcopului român unit al Orăzii, 1925</i>
BDAG	Danker, Frederick William, ed., <i>A Greek English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature</i>
BDF	Blass, F., Debrunner, A., Funk, R.W., <i>A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature</i> , trad. și ed. Robert W. Funk, University of Chicago Press, Chicago, 1961
BDR	Blass, F., Debrunner, A., Rehkopf, F., <i>Grammatik des neutestamentlichen Griechisch</i>
BECNT	Baker Exegetical Commentary on the New Testament
BETL	Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium
BFBS	British and Foreign Bible Society

- BHS⁵ *Biblia Hebraica Stuttgartensia. Editio quinta emendata opera A. Schenker, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1997*
- BIBL. 1688 *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a celei vechi și a celei noao lége (...), București, 1688*
- BIBL. 1819 *Bibliia, ádecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a ceii noao, cu chieltuiala Rosieneștii Soțietăți a Bibliei, în Sanktpeterburg, în tipografia lui Nic. Grecea, în anul 1819, avgust, 15 zile*
- BIBL. 1871 *Sănta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, în 4 tomuri, tradusă și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, 1871*
- BIBL. 1874 *Sănta Scriptură a Vechiului și a Noului Testament, edițiune nouă, revădută după testurile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, Iași, 1874*
- BIBL. 1911 *Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, edițiune nouă, revăzută după testurile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, București [1911]*
- BIBL. 1914 *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a celei Nouă, tipărită în zilele majestății sale Carol I (...). Ediția Sfântului Sinod, București, 1914*
- BIBL. 1936 *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament (traducători: Nicodim Munteanu, Gala Galaction, Vasile Radu), București, 1936*
- BIBL. 1968 *Biblia sau Sfânta Scriptură, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Justinian, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, 1968*
- BIBL. 1982 *Biblia sau Sfânta Scriptură, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Iustin, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, 1982*

SIGLE ȘI ABREVIERI

BIBL. 1988	<i>Biblia sau Sfânta Scriptură, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, 1988</i>
BIBL. 2001	<i>Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament. Traducere literală nouă, completată, revizuită și actualizată cu subtitluri și texte paralele marginale și ad-notări de traducere în subtext, 2001</i>
BIBL. 2008	<i>Biblia sau Sfânta Scriptură, tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, 2008 [retip. a BIBL. 1988]</i>
BJ	Bible de Jérusalem
BNTC	Baker New Testament Commentary
BOR	<i>Biserica Ortodoxă Română (revistă)</i>
BS	<i>Balkan Studies</i>
BSGRT	<i>Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana</i>
BT	<i>The Bible Translator</i>
CANTON	Canton, William, A History of the British and Foreign Bible Society
CBQ	<i>Catholic Biblical Quarterly</i>
CC	Concordia Commentary
CCSA	Corpus Christianorum Series Apocryphorum
CFHB	Corpus Fontium Historiae Byzantinae
CGTC	Cambridge Greek Testament Commentary
CGTSC	Cambridge Greek Testament for Schools and Colleges
CHB	<i>Cambridge History of the Bible, 3 vol., CUP, Cambridge, 1969-1970</i>
CHC	<i>Cambridge History of Christianity, 9 vol., CUP, Cambridge, 2006-2009</i>
CJ	<i>Concordia Journal</i>
CMG	Corpus Medicorum Graecorum
CONȚAC	Conțac, Emanuel (ed.), <i>Cornilescu. Din culisele publicării celei mai citite traduceri a Sfintei Scripturi</i> , Logos, Cluj-Napoca, 2014

DILEMELE FIDELITĂȚII. CONDIȚIONĂRI CULTURALE ȘI TEOLOGICE ÎN
TRADUCEREA NOULUI TESTAMENT

- CORESI 1561 *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560-1561, ed. Florica Dimitrescu, 1963*
- CORESI 1563 *Apostol românesc (Faptele Apostolilor – Evrei), Brașov, 1563*
- CORNIL. 1920 *Noul Testament al Domnului Nostru Isus Hristos, tradus de D. Cornilescu, 1920 [pe copertă, 1921]*
- CORNIL. 1921 *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, tradusă de D. Cornilescu, cu locuri paralele, Societatea Evanghelică Română, 1921*
- CORNIL. 1924 *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament [trad. D. Cornilescu], traducere nouă, cu trimeteri, 1924]*
- CORNIL. 1931 *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, cu trimeteri. Biblia română traducere nouă după textul original, 1931*
- CPNIVC *College Press NIV Commentary*
- CSHB *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 50 vol., 1828-1897*
- CTQ *Concordia Theological Quarterly*
- CTS *Calvin Translation Society*
- CUAP *Catholic University of America Press*
- CUP *Cambridge University Press*
- CWTM *The Complete Works of St. Thomas More, 15 vol., Yale University Press, New Haven și Londra, 1963-1997*
- DARLOW-
MOULE *Historical Catalogue of the Printed Editions of Holy Scripture in the Library of The British and Foreign Bible Society, Londra, 1911*
- DBI *Ryken, Leland et al., ed., Dictionary of Biblical Imagery*
- DLNTD *Dictionary of the Later New Testament and Its Developments*
- DLNTD *Martin, R.P. Davids, P.H., ed., Dictionary of the Later New Testament and Its Developments*
- DLRO *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900, București, Editura Academiei, 1979*

SIGLE ȘI ABREVIERI

DLT	Darton, Longman, and Todd (editură)
DNT	Mircea, Ioan, <i>Dicționar al Noului Testament</i> , EIBMBOR, București, 1995
DNTB	Porter, S. E., Evans, C.A., ed., <i>Dictionary of New Testament Background</i> , IVP, Downers Grove, 2000
EAC	Di Berardino, Angelo <i>et al.</i> , editori, <i>Encyclopedia of Ancient Christianity</i> , 3 vol., Downers Grove, IVP Academic, 2014
EAR	Editura Academiei Române
EATD	Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos
EAUCB	Editura Asociației Uniunea Culturală Bisericească
ECT	Jean-Yves Lacoste, ed., <i>Encyclopedia of Christian Theology</i> , Routledge, New York, 2005
EDB	Freedman, David Noel, ed., <i>Eerdmans Dictionary of Bible</i> , Eerdmans, Grand Rapids, 2000
EDNT	Horst, Balz; Schneider, Gerhard, ed., <i>Exegetical Dictionary of the New Testament</i> , 3 vol., Eerdmans, Grand Rapids, 1990-1993
EDCR	Ediția Dumitru Cornilescu revizuită
EEC	Ferguson, Everett, ed., <i>Encyclopedia of Early Christianity</i> , Garland, New York, 1999.
EGGNT	<i>Exegetical Guide to the Greek New Testament</i>
ETSE	Estonian Theological Society in Exile
EUAIC	Editura Universității „Al.I. Cuza”
ExT	<i>Expository Times</i>
FC	Fathers of the Church, Washington D.C., 1946-
FILOTEI	<i>Biblia sau Testamentul Vechi și Nou (...) tipărit (...) prin binecuvântarea (...) iubitorului de Dumnezeu Episcop al sfintei Episcopii Buzăul, D.D. Filoteiu, 1854</i>
FUP	Fordham University Press
GAL. 1938	<i>Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament, tradusă după textele originalelor ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction din înalta inițiativă a Majestății sale regelui Carol II, 1938</i>

DILEMELE FIDELITĂȚII. CONDIȚIONĂRI CULTURALE ȘI TEOLOGICE ÎN
TRADUCEREA NOULUI TESTAMENT

GB	<i>Glasul Bisericii</i>
GCS	<i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten [drei] Jahrhunderte, Hinrichs, Leipzig, 1897-</i>
GNO	<i>Gregorii Nysseni Opera</i>
GNT ³	<i>The Greek New Testament, ed. a 3-a, United Bible Societies, 1975</i>
GNT ⁴	<i>The Greek New Testament, ed. a 4-a rev., Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart</i>
GOTR	<i>Greek Orthodox Theological Review</i>
GUȚU	Guțu, Gheorghe, <i>Dicționar latin-român, ed. a 2-a, Humanitas, București, 2003</i>
HCOP	Holy Cross Orthodox Press
HNT	<i>Handbuch zum Neuen Testament</i>
HTR	<i>Harvard Theological Review</i>
IBS	International Bible Society
ICC	International Critical Commentary
ID	<i>Idei în Dialog</i>
ISBE ²	Bromiley, Geoffrey W., ed., <i>The International Standard Bible Encyclopedia, ed. rev., 4 vol., Eerdmans, Grand Rapids, 1988</i>
IVP	InterVarsity Press
IVPNTC	IVP New Testament Commentary
JAC	<i>Jahrbuch für Antike und Christentum</i>
JBL	<i>Journal of Biblical Literature</i>
JBMW	<i>Journal of Biblical Manhood and Womanhood</i>
JEGP	<i>Journal of English and Germanic Philology</i>
JES	<i>Journal of Ecumenical Studies</i>
JSNT	<i>Journal for the Study of New Testament</i>
JTS	<i>Journal of Theological Studies</i>
KAV	Kommentar zu den Apostolischen Vätern
LACHMANN	<i>Novum Testamentum Graece ex recensione Caroli Lachmanni, G. Reimer, Berlin, 1831</i>
LAMPE	Lampe, Geoffrey William Hugo, <i>A Patristic Greek Lexicon, Clarendon Press, Oxford, 1961</i>
LBI	Living Bibles International
LCC	Library of Christian Classics

SIGLE ȘI ABREVIERI

LCL	Loeb Classical Library, Cambridge, Mass., 1912-
LIDDELL- SCOTT	Liddell, Henry George; Scott, Robert, <i>A Greek-English Lexicon</i> . With a revised Supplement, Oxford, 1996
LO	<i>Libanii opera</i>
LQ	<i>Lutheran Quarterly</i>
LR	<i>Limba română</i>
LW	<i>Luther's Works</i> , ed. Jaroslav Pelikan <i>et al.</i> , 55 vol., St. Louis și Philadelphia, 1955-
MA	Mitropolia Ardealului
MICU	<i>Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao (...)</i> , Blaj, 1795
MOULTON- MILLIGAN	Moulton, James Hope; Milligan, George, <i>Vocabulary of the Greek Testament</i> , Hodder & Stoughton, Londra, 1929, retip. Peabody, Hendrickson, 2004
NA ²⁷	Nestle-Aland, <i>Novum Testamentum Graece</i> , 27th edition
NAB	New American Bible
NAC	New American Commentary
NEB	New English Bible
NESTLE 1904	Ἡ Καινὴ Διαθήκη. <i>Text with Critical Apparatus</i> . Published by the British and Foreign Bible Society, 1904
NICNT	New International Commentary on the New Testament
NICOD. 1925	<i>Noul Testament al Domnului nostru Isus Hristos. Cele patru Evanghelii traduse de Episcopul Nicodem, starețul monastirii Neamțu</i> , 1925
NICOL. 1942	<i>Noul Testament al Domnului și Mântuitorului Nostru Isus Hristos, tipărit cu binecuvântarea și purtarea de grijă a Prea Sfinției Sale Nicolae, episcopul Vadului, Feleacului și Kolozsvár-ului</i> , 1942
NIGTC	New International Greek Testament Commentary

DILEMELE FIDELITĂȚII. CONDIȚIONĂRI CULTURALE ȘI TEOLOGICE ÎN
TRADUCEREA NOULUI TESTAMENT

- NITZ. 1895 *Sânta evanghelie, tradusă din limba originală greacă sub Domnia M.S. Carol I, Regele României, archiepiscop și mitropolit primat fiind D. D. Ghenadie de N. Nitzulescu, 1895*
- NITZ. 1897 *Noul Așezământ tradus din limba originală greacă, sub domnia M.S. Carol I. Regele României Archiepiscop și Mitropolit Primat fiind de a doua oară D.D. Iosif Gheorghian, de Dr. N. Nitzulescu, Profesor la Facultatea de Teologie. Tipărit cu spesele Societății Biblice Britanice, 1897*
- NIV New International Version
- NJB New Jerusalem Bible
- NovT *Novum Testamentum*
- NovTSup *Novum Testamentum, Supplements*
- NPNF¹ *Nicene and Post-Nicene Fathers: First Series, 14 vol., Christian Literature, Buffalo, 1885–1900, retip. Eerdmans, Grand Rapids, 1956; Hendrickson, Peabody, 1995*
- NPNF² *Nicene and Post-Nicene Fathers: Second Series, 14 vol., Christian Literature, New York, 1885–1900, retip. Eerdmans, Grand Rapids, 1956; Hendrickson, Peabody, 1995*
- NRSV New Revised Standard Version
- Nt. 1648 *Noul Testament sau Împăcarea au leagea noao a lui Isus Hristos, Domnului nostru. Izvodit cu mare socotință, den izvod grecescu și slovenescu, pre limbă rumânească, cu îndemnarea și porunca denpreună cu toată cheltuiala a măriei sale Gheorghe Racoți, craiul Ardealului. Tipăritu-s-au întru a măriei sale tipografie, dentîiu noou, în Ardeal, în cetatea Belgradului. Anii de la întruparea Domnului și Mîntuitorului nostru Isus Hristos 1648, luna lui ghenuariu 20 (ediție modernă, Alba Iulia, 1988)*
- Nt. 1818 *Noul Testament, adecă Așezământ care acum cu acest chip după izvoadele grecești ceale vechi scrise cu mâna s-au tipărit în zilele prea înălțatului nostru*

- domn Scarlat Alexandru Calimah (...) în sfânta monastire Neamțul, la anul 1818 de Gherontie ieromonah Typograful*
- NT. 1838 *Noul Testament al Domnului și Mântuitorului Nostru Isus Hristos, tipărit cu voea și blagoslovenia Prea Sfințiților Episcopi ai Prințipatului României, după cel mai ales model, dat de Prea Sfinția lor. În zilele Prea Înălțatului Domn Stăpânitor a toatei țării Românești Alecsandru Dimitrie Ghika V.V., 1838*
- NT. 1863 *Noul Testament al Domnului și Mântuitorului Nostru Isus Christos corectat în întocmai după textul original cu cheltuiala Societății Ierografice Britanice și streine, spre răspândirea cuvântului lui Dumnezeu în Britania și la alte națiuni, ediția a șaptea, 1863*
- NT. 1867 *Noul Testament al Domnului și Mântuitorului Nostru Isus Hristos publicat de Societatea biblică, britană și esternă, 1867*
- NT. 1898 *Noul Testament al Domnului și Mântuitorului Nostru Isus Hristos, după textul în slove chirilice, tipărit cu voea și blagoslovenia prea sfinților episcopi ai principatului României, după cel mai ales model dat de prea sfinția lor, 1898*
- NT. 1905 *Noul Testament al Domnului și Mântuitorului Nostru Isus Hristos, tipărit în zilele Majestății Sale Carol I regele României, cu aprobarea și binecuvântarea Sf. Sinod al Bisericii Autocefale Ortodoxe Române, 1905*
- NT. 1935 *Noul Testament. Cele patru evanghelii, Faptele Apostolilor, Epistolele – Apocalipsul, cu binecuvântarea autorităților bisericești, 1935*
- NT. 1937 *Noul Testament al Domnului Nostru Isus Hristos și Psalmii, ediție a Sf. Sinod, Societatea Biblică pentru Răspândirea Bibliei în Anglia și Străinătate, 1937*
- NT. 1951 *Noul Testament al Domnului Nostru Isus Hristos, tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și binecuvântarea I.P.S. Justinian Patriarhul României*

DILEMELE FIDELITĂȚII. CONDIȚIONĂRI CULTURALE ȘI TEOLOGICE ÎN
TRADUCEREA NOULUI TESTAMENT

- la cea de a treia aniversare a înscăunării I.P.S. Sale, 1951*
- N_T. 1972 *Noul Testament cu Psalmii, tipărit sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Justinian patriarhul Bisericii Ortodoxe Române cu aprobarea Sf. Sinod, 1972*
- N_T. 1979 *Noul Testament cu Psalmii, tipărit sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Iustin patriarhul Bisericii Ortodoxe Române cu aprobarea Sfântului Sinod, 1979*
- N_T. 2002 *Noul Testament, traducere, introduceri și note: pr. Alois Bulai și pr. Anton Budău, Sapientia, Iași, 2002*
- NTA *New Testament Abstracts*
- NTD *Das Neue Testament Deutsch*
- NTR 2007 *Biblia, Noua traducere în limba română, International Bible Society, 2007*
- NTR *Noua Traducere Românească*
- NTS *New Testament Studies*
- NTTS *New Testament Tools and Studies*
- OTP *The Old Testament Pseudepigrapha, 2 vol., ed. J.H. Charlesworth*
- OUP *Oxford University Press*
- OHECS *S.A. Harvey, D.G. Hunter, editori, The Oxford Handbook of Early Christian Studies, Oxford, OUP, 2010*
- PG *Patrologiae Cursus Completus: Series Graeca, ed. J.-P. Migne, 162 vol., Migne, Paris, 1857–1886*
- PL *Patrologiae Cursus Completus: Series Latina, ed. J.-P. Migne, 221 vol., Migne, Paris, 1844–1891 (vol. 218–221, indici)*
- PNTC *Pillar New Testament Commentary*
- PO *Păstorul ortodox*
- PSB *Părinți și Scriitori Bisericești, EIBMBOR, București, 1979–*
- PTA *Papyrologische Texte und Abhandlungen*
- PTS *Patristische Texte und Studien*